

Ks. Józef Waclaw Boguniowski SDS

KONGRES WYKŁADOWCÓW LITURGIKI W HOLANDII (1988)

W dniach od 10 do 23 września 1988 odbył się w Holandii, w przygranicznej miejscowości Kerkrade—Rolduc kolejny kongres wykładowców liturgiki obszaru języka niemieckiego (AKL — Arbeitsgemeinschaft Katholischer Liturgikdozenten im deutschen Sprachgebiet). Tego rodzaju kongresy odbywają się od przeszło ćwierćwiecza regularnie co dwa lata w różnych krajach języka niemieckiego. Organizatorem ostatniego kongresu był komitet, składający się z wykładowców liturgiki języka flamandzkiego, gdyż docenci tej grupy językowej zintegrowali się w ostatnich latach z docentami obszaru języka niemieckiego.

Również tym razem do udziału w kongresie zaproszono wykładowców liturgiki z Jugosławii i Polski. Polskę reprezentowały dwie uczelnie: Akademia Teologiczna w Warszawie oraz Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie w osobie niżej podpisanego.

Ostatni kongres skoncentrował się wokół tematu: „Liturgia a przestrzeń sakralna dzisiaj”. Wygłoszono na nim pięć referatów i jeden komunikat.

Pierwsza prelekcja, którą wygłosił dr L. Augustus z Heerlen, poświęcona była historii byłego opactwa Klostersrath (Rolduc), gdzie rozpoczął się kongres liturgiczny.

Przybyli z Wiednia prof. dr H. Muck i jego małżonka (referat pt. „Przestrzeń miejska, mieszkaniowa i kościelna. Strukturyzacja ich wzajemnych powiązań” uczestnicy otrzymali wcześniej) przeprowadzili w grupach ćwiczenia przeżywania przestrzeni.

W kolejnym referacie dr R. Steensma z Groningen zatytułowanym „Kościół a sztuka współczesna” na pytanie czy w budownictwo sakralne może być zaaplikowana także współczesna sztuka abstrakcyjna, odpowiedział, że jej element pozytywny pobudzający do kontemplacji może być przyjęty przez teologię pastoralną dzisiaj.

Prof. dr Al. Stock z Kolonii w kontrowersyjnym referacie pt. „Uczęszczanie do kościoła a dom boży” dostrzegł oczyma człowieka Zachodu schyłek budownictwa sakralnego.

Dr P.G.J. Post z Amsterdamu w prelekcji „Oddziaływanie przestrzeni. Niektóre uwagi nad analizą pomieszczenia liturgicznego lub: w jaki sposób na nas oddziałuje” przestawił na przykładzie trzech kościołów holenderskich kompleksowe oddziaływanie miejsca sakralnego i twierdził, że *sacrum* i *profanum* nie stanowią dla siebie dzisiaj konkurencji.

W prelekcji końcowej prof. dr G.M. Lukken z Tilburg w referacie pt. „Architektoniczne wymiary obrzędu” usiłował udowodnić za pomocą semiotyki szkoły paryskiej (A.J. Greimas), że przestrzeń architektoniczna kościoła jest integrującą podstawową częścią składową obrzędu.

W komunikacie dr A. Gerhards z Witten—Rüdinghausen podał projekt instrukcji na temat: „Dyrektywy dla budowy i wyposażenia pomieszczeń służby bożej”, przygotowany przez Konferencję Episkopatu zachodnioniemieckiego.

Chociaż program kongresu zapowiadał się bardzo interesująco, to jednak dobór tematów poszczególnych referatów nie był adekwatny do pierwotnego założenia kongresu liturgicznego.

Kraków

KS. JÓZEF WACLAW BOGUNIOWSKI SDS

Ks. Waldemar Chrostowski

ŻYDOWSKO-CHRZEŚCIJAŃSKIE SEMINARIUM W CHICAGO

W dniach od 29 czerwca do 18 sierpnia 1989 r. przebywało w Chicago 22 wykładowców polskich Seminarium Duchownych i wyższych uczelni teologicznych, którzy uczest-

niczyli w międzyreligijnym, żydowsko-chrześcijańskim Seminarium. Program został zorganizowany przez Spertus College of Judaica, któremu przewodniczył dr Howard A. Sulkin, oraz przez arcybiskupa Chicago kard. Józefa Bernardina, we współpracy z Komisją Episkopatu Polski do Spraw Dialogu z Judaizmem, na której czele stoi ordynariusz włocławski bp Henryk Muszyński. Przygotowania trwały ponad rok i brał w nich udział także kard. Franciszek Macharski. Zgodnie z zasadą zaaprobowaną przez ordynariusza, każdą diecezję miał reprezentować jeden wykładowca, którego zainteresowania i praca badawcza pozostają w związku z teologiczną reorientacją Kościoła wobec Żydów i judaizmu. Jednak nie wszystkie diecezje wysłały swoich przedstawicieli. Udział w programie wzięli księża-profesorowie Seminariów Duchownych z diecezji w Białymstoku, chełmińskiej, częstochowskiej, gdańskiej, gnieźnieńskiej, katowickiej, kieleckiej, koszalińsko-kołobrzeszkiej, łomżyńskiej, opolskiej, poznańskiej, przemyskiej, siedleckiej, tarnowskiej, warszawskiej, włocławskiej i wrocławskiej, wykładowcy zakonni (jezuity, salezjanin i werbista) oraz jedyny świecki uczestnik mgr Michał Klinger z ChAT w Warszawie, wyznania prawosławnego. Na czele grupy stał bp Piotr Skucha, sufragan kielecki, a funkcję jej koordynatora i rzecznika pełnił ks. Waldemar Chrostowski (ATK). Dyrektorem administracyjnym z ramienia gospodarzy był J. Michael Thompson.

Program międzyreligijnego Seminarium został opracowany wspólnie przez Żydów i chrześcijan i był przede wszystkim ukierunkowany teologicznie. Ukazał rozległą panoramę podstawowych pojęć teologii żydowskiej, śledząc je w oparciu o klasyczne teksty judaizmu. Prace przygotowawcze zlecono specjalnie powołanemu Komitetowi Organizacyjnemu, złożonemu z przedstawicieli obu religii. Za właściwą realizację strony naukowej były odpowiedzialne dwie osoby: rabin dr Byron H. Sherwin, wiceprzewodniczący Spertus College of Judaica i ks. prof. John Pawlikowski z Catholic Theological Union, wielce zastrzyżony w dziele chrześcijańsko-żydowskiego zbliżenia. Spertus College udostępniło sale wykładowe i bibliotekę oraz stworzyło szerokie możliwości bezpośrednich kontaktów z wyznawcami judaizmu. Ogromna w tym zasługa dra H.A. Sulkina, Polonia, reprezentowana przez bpa Alfreda L. Abramowicza, sufragana chicagowskiego, przyjęła na siebie trud utrzymania gości z Polski, którzy zamieszkałi w polonijnych rektoratach. Organizatorzy włożyli wiele wysiłku w sprawne i wszechstronne przygotowanie całego przedsięwzięcia.

Letnie Seminarium w Chicago przebiegało na kilku poziomach. Był to w pierwszym rzędzie program akademicki, na który złożyły się systematyczne wykłady poświęcone dziejom, naturze i praktykom judaizmu oraz wybranym aspektom stosunków żydowsko-chrześcijańskich. Ważne miejsce zajęło wyjaśnianie fundamentalnych koncepcji i praktyk liturgicznych, zarówno od strony historycznej i teologicznej jak też w aspekcie porównania z ich chrześcijańskimi odpowiednikami. Nie zabrakło prezentacji nowszych osiągnięć naukowych odnośnie do wielopostaciowego życia Żydów w czasach Jezusa i wskazówek przydatnych w postudze katechetycznej i homiletycznej. Prelegentami byli Żydzi i chrześcijanie, tak katolicy jak i protestanci, rekrutujący się z USA i Izraela. Każdy musiał sprostać określonym wymaganiom. Oprócz kompetencji został położony nacisk na umiejętności pedagogiczne, przy czym nie-katolicy musieli już posiadać pewne doświadczenia w dialogu z katolikami. Co się tyczy strony katolickiej, wybrano prelegentów reprezentujących rozmaite punkty widzenia oraz zapoznanych z żydowską i protestancką perspektywą dialogu. W ten sposób osiągnięty został niepospolity pluralizm opinii i poglądów, co stworzyło doskonałą okazję dla zapoznania się z bogactwem i złożonością amerykańskiego życia religijnego. Wśród ponad 20 prelegentów na szczególną uwagę zasługują: Moshe Idel, profesor Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie oraz rabin Seymour J. Cohen z konserwatywnej Anshe Emet Synagogue w Chicago, Yehiel Eckstein, autor cenionej książki „What Christians Should Know About Judaism”, Artur Green, wykładowca w Reconstructionist Rabbinic College w Filadelfii, Mayer I. Gruber, profesor University of Negev w Beer-Szevie, Joseph Gutmann z Wayne State University w Detroit, Abraham J. Karp, będący autorytetem w zakresie dziejów Żydów amerykańskich, H. Goren Perelmuter, który jako gość PAT w Krakowie i KUL-u odwiedził Polskę w 1988 r., James Rudin, od dawna zaangażowany w dialog z chrześcijanami, Herman E. Schaalman z reformowanej Emmanuel Congregation, autor licznych i ważnych publikacji oraz Byron H. Sherwin, autor 9 książek i ponad 70 artykułów na te-

mat żydowskiej filozofii, teologii, etyki, prawa, mistycyzmu i wychowania. Ze strony protestanckiej uczestniczyli: Frederick Holmgren, profesor Nroth Park Theological Seminary, Martin Marty, uważany za wiodącego historyka amerykańskiego życia religijnego, James Wall, wydawca „Christian Century Magazine”, oraz Clark M. Williamson, dawny asystent Paula Tillicha. Z katolików udział wzięł Eugene J. Fisher z Sekretariatu dla Stosunków Katolicko-Żydowskich przy Konferencji Episkopatu Katolickiego USA, Ronald Modras, profesor St. Louis University, s. Eloise Rosenblatt, wykładająca w Catholic Theological Union w Chicago oraz ks. prof. John Pawlikowski, autor 9 książek i mnóstwa artykułów poświęconych międzyreligijnemu dialogowi. Ks. J. Pawlikowski ściśle współpracował z r. B. Sherwinem w koordynowaniu zajęć.

Świetnie przygotowany personel dobrze sprostał trudnym zadaniom. Ze znanstwem i erudycją przedstawione węzłowo zagadnienia żydowskiej teologii i liturgii, prawodawstwa i etyki oraz żywo interesujące żydów i chrześcijan problemy teologiczne. Wielu uczestników Seminarium po raz pierwszy otrzymało możliwość poznania judaizmu oczami jego wyznawców, zobaczenia jak Żydzi widzą i rozumieją sami siebie, jak postrzegają chrześcijan i religię chrześcijańską oraz jaką mają koncepcję dialogu. Tego rodzaju doświadczenia są nie do pomyślenia w Polsce, gdzie nieliczni Żydzi są na ogół słabo zaznajomieni z teologią, a wielu szczerze wyznaje, że zrozumienie teologicznych prawd judaizmu ułatwiali im chrześcijanie. Zwraca uwagę biegunowość żydowskich koncepcji teologicznych oraz ich opisowość, wyraźnie odróżniająca je od zmierzających ku jednoznaczności teom chrześcijańskim, opartym na kanonach filozoficznego myślenia Zachodu. Szczególnie zainteresowanie wywołały tak podstawowe pojęcia judaizmu jak koncepcja Boga, teodycea, koncepcja Tory, wizja człowieka i moralność, idea grzechu i pokuty, eschatologia, mesjanizm i mistycyzm żydowski. W każdym przypadku przedstawiona została perspektywa biblijna, literatura rabiniczna, ujęcia dominujące w średniowiecznych komentarzach żydowskich oraz idee mistyczne. Wykłady ubogacono o lekturę tekstów źródłowych, takich jak Miszna, Tosefta, Talmud Palestyński i Babiloński, midrasze oraz dzieła klasyków judaizmu (Majmonides, Nachmanides, Raszi i inni). Omówiono cykl życia oraz cykl roku liturgicznego, ukazując ich znaczenie dla ustrzeżenia tożsamości Żydów. Prelegenci reprezentowali różne nurty judaizmu (ortodoksyjny, liberalny, konserwatywny i rekonstrukcyjny), doskonale ilustrując jego kompleksowość. Wykłady odbywały się od poniedziałku do czwartku, 6 godzin dziennie. Programowi akademickiemu towarzyszyła możliwość prywatnej pracy naukowej i studium. Spertus Collegium udostępniło dobrze zaopatrzoną w judaica bibliotekę (The Asher Library), a jej personel zadbał, aby każdy uczestnik otrzymał książki na interesujące go tematy. Nie bez znaczenia był fakt, że wielu prelegentów podarowało swoje publikacje z nadzieją, że uzupełnią one obraz uzyskany podczas wykładów i dyskusji.

Istotnym elementem Seminarium były obfite doświadczenia zebrane poza programem ściśle akademickim. Piątki i soboty były przeznaczone na wizyty w synagogach, zaś niedziele na liturgię sprawowaną w świątyniach katolickich. Otrzymaliśmy zaproszenie do synagog reprezentujących wszystkie zasadnicze nurty judaizmu. Kilku uczestników po raz pierwszy znalazło się w synagodze, wielu innych pierwszy raz wzięło udział w liturgii sprawowanej przez Żydów. Niemal wszędzie grupa została szeroko przedstawiona wiernym i powtarzano słowa o konieczności nawiązania lub zintensyfikowania żydowsko-chrześcijańskiego dialogu. Niektóre wspólnoty mają w nim spore osiągnięcia, co potwierdzała atmosfera panująca w trakcie naszego pobytu. Zdarzały się wypowiedzi nie pozbawione zadawnionych uprzedzeń, ale i one były wyważone i stonowane. Zapraszano nas do publicznego zabierania głosu, wywiązywały się gorące i długie dyskusje dotyczące istotnych aspektów współżycia polsko-żydowskiego. Żarliwość i zaangażowanie dowodziły, że chodzi o sprawy, o których należy mówić z całą otwartością i szczerością, przedstawiając własny i słuchając odmiennego punktu widzenia. Polityka tabu okazała się szkodliwa. Tylko nawiązanie otwartej wymiany myśli i nasilenie wzajemnych kontaktów jest skuteczną drogą do przełamywania nieufności oraz pojednania i współpracy. Trudno wymienić wszystkie spotkania i przeżycia w synagogach. Wspomnę serdeczne przyjęcie i szabatowy posiłek w Emmanuel Congregation, gdzie uczestniczyliśmy w liturgii sprawowanej według reguł aszkenazyjskich i w obrzędzie Bat Micva 12-letniej Debory Hupert, a także miłą wizytę w liberalnej Sinai Temple, gdzie usłyszeliśmy ciepłe

słowa r. Howarda A. Bermana o potrzebie przezwycięzania przeszłości i kształtowania nowych stosunków opartych na zrozumieniu, poszanowaniu i tolerancji. Wspomnieć również trzeba synagogę Anshei Emet i udział w liturgii Tesha Beav, upamiętniającej rocznicę zburzenia świątyni jerozolimskiej. Odbyło się też wiele innych, bardzo interesujących i potrzebnych spotkań, o których z pewnością dadzą świadectwo pozostali uczestnicy chicagowskiego Seminarium.

Organizatorzy zadbali o wszechstronne ukazanie życia teologicznego w Chicago. Jest to miasto o największej w świecie liczbie uczelni teologicznych należących do rozmaitych religii i wyznań. Stworzono możliwość poznania wielu z nich (np. Ida Crown Jewish Academy, Loyola University, Institute of Pastoral Studies i in.). Osobne zaproszenie do grupy wystosował prof. Norman Golb z Instytutu Orientalnego University of Chicago. Dzięki jego uprzejmości goście z Polski zapoznali się z historią i strukturą uczelni, jej biblioteką, zwiedzili The Ludwig Resenberger Collection of Judaica, muzeum Instytutu oraz wysłuchali kilku wykładów (D. Pardee, D. Vidal i N. Golb). Niezatrute wspomnienia pozostawiły dwa przyjęcia: wydane przez H. Sulkina z okazji amerykańskiego Independence Day i połączone z widowiskiem sztucznych ogni nad jeziorem Michigan, oraz wydane przez kard. J. Bernardina w jego rezydencji w Mundelein i poprzedzone zwiedzaniem Seminarium Duchownego i Centrum for Development in Ministry. Głębokim przeżyciem były również uroczyste nieszpory odprawione na zakończenie, w Wigilię uroczystości Wniebowzięcia NMP. W programie pobytu znalazł się również obiad fundowany przez The National Polish-American Jewish-American Council, organizację powołaną dla polepszenia stosunków i ustalenia ram współpracy między obydwojma wspólnotami etnicznymi i religijnymi. Dodać należy imprezy przygotowane przez Polonię, jak zwiedzanie miasta, katolickich świątyni i parafii oraz cmentarzy, Muzeum Polskiego i wyjazd na Festiwal Polonijny do Milwaukee. Spotkania z Polonią i obserwacja jej życia dały wiele do myślenia i stanowiły cenny składnik pobytu w USA.

Chicagowskie Seminarium było pierwszym zakrojonym na tak szeroką skalę wspólnym przedsięwzięciem żydowsko-chrześcijańskim. Zostało zaplanowane i zrealizowane w sytuacji kiedy wielkiego rozgłosu nabrał spór wokół klasztoru karmelitanek w Oświęcimiu. Jego atmosfera nie wpłynęła na przebieg spotkania. Organizatorzy wykazali dużo zrozumienia dla racji katolickich oraz wiele taktu i uprzejmości w nawiązywaniu do kontrowersyjnych problemów. Bezprecedensowe spotkanie zostało szeroko i przychylnie opisane w prasie amerykańskiej. Zwracano uwagę, że polscy uczestnicy wykazali się dobrym przygotowaniem teologicznym i językowym, znają zagadnienia międzyreligijnego dialogu, szczerze dyskusje i rozmowy sprzyjały wyczerpującej prezentacji stanowisk. Nawiązany został prawdziwie partnerski dialog, który powinien przynosić obfite owoce. Jest nadzieja, że wzajemne kontakty będą kontynuowane, na razie zaś trwają prace zmierzające do dokonywania wszechstronnego bilansu tego niezwykłego spotkania.

Warszawa

KS. WALDEMAR CHROSTOWSKI

R E C E N Z J E

FRANZ kard. HENGSBACH, *Ich, der Mitälteste*, Essen 1974, str. 183.

Autor omawianej pozycji, mianowany ostatnio przez Jana Pawła II kardynałem, jest biskupem ordynariuszem diecezji Essen. Jak sam stwierdza we wstępie, „dla biskupa nie ma żadnego ważniejszego zadania jak troska o braci w kapłaństwie, o wzrost i dojrzwanie ich powołania, o ich duszpasterską służbę i ich kapłańskie życie” (s. 9). Wychodząc z tego założenia napisał swoją książkę, która jest zbiorem jego konferencji, kazań i listów ogłoszonych i pisanych do kapłanów.